

Вясковыя звычаі пры радзінах

Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя М. Танка, Беларускі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт

Праблема значэння слова, гіпнозу слова для асобнага чалавека і ўсяго грамадства ўвесь час прыцягвала ўвагу філосафаў, паэтаў і пісьменнікаў, вучоных розных накірункаў. У апошні час усё больш сіла слова пачала брацца пад увагу і медыцынай. Можа, таму значэннем і ўплывам на чалавечую свядомасць слова можна растлумачыць і жывучасць замоў.

У нашы дні, калі ўзрастае цікаўнасць да мінулага ў розных яго праяўленнях, абуджаецца цікавасць і да розных бакоў народнай медыцыны, да лячэння і ўздзеяння на чалавека словам. Пытанні розных абрадаў, замоў, забабонаў займаліся ў сваіх працах славуць этнографы і фалькларысты сярэдзіны XIX — пачатку XX ст. Сержпутоўскі А. («Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў», 1930), Чубінскі П.П. («Труды Этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край», 1877), Нікіфароўскі Н.Я. («Очерки простонародного житья-бытья в Витебской Белоруссии», 1895), Шпілеўскі П. («Обряды поселян Витебской и Минской губерний при уборке хлеба с полей», 1853) і сучасныя аўтары: К.А. Цвірка, М.П. Жабінская, В.Дз. Ліцьвінка, В.Я. Фадзеева, А.Ю. Лозка і інш.

Звернемся да замоў і абраду радзін з медыцынскага пункту гледжання. Замовы і адпаведныя дзеянні пры родах грунтаваліся на прынцыпах магіі па падабенству, што падобнае выклікае падобнае. Трэба было правесці пэўныя дзеянні, якія спрыялі жаданаму выніку. Адчынялася ўсё, што можна было адчыніць (часцей за ўсё замок), расшпіляліся гузікі, развязваліся вузлы. На дапамогу заклікаліся сам Бог, Прачыстая, усе святыя. Яны быццам бы валодалі залатымі замкамі і ключамі, якімі адмыкаліся і царскія вароты, і сустаўчыкі парадзісе. У замовах святыя выконвалі ўсе неабходныя функцыі.

Лічылася, што яшчэ да родаў цяжарная жанчына павінна была пераступаць праз парог толькі правай нагою, бо з правага боку заўсёды знаходзіліся добрыя сілы і святыя анёлы, якія павінны былі сцерагчы маці і дзіця ад рознага ліха, а з левага боку – усе нячысцікі.

Паслугі пры родах лічыліся вельмі пачэснымі. На хрэсьбінах за іх бабе-павітусе дарылі хлеб, ручнік, пляшку гарэлкі. Пры гэтым казалі: «Дзякуй вам, бубусю, што паслухалі-папрацавалі. Няхай вам Гасподзь вашу працу верне». 1

У канцы 19 ст. ў абрадах ачышчэння ўсіх прысутных на радзінах (што павінна было станюўча ўплываць на іх здароўе і дабрабыт) павітуха налівала ў міску вады, насыпала аўса і гэтай сумессю працірала ручніком твары усіх прысутных.

Часцей за ўсё роды адбываліся ў сваёй хаце ці лазні.

Само памяшканне, дзе праходзілі роды, лічыліся нячыстым. Тая нечысціня разумелася духоўнай праявай. Справа ў тым, што вантробы чалавека наогул прызнаваліся нячыстымі, а калі яны яшчэ і раскрываліся, то нібыта апаганьвалі ўсё навокал і тым самым прыцягвалі нячыстую сілу. У першыя дні пасля родаў традыцыя не дазваляла жанчыне садзіцца разам з усімі за стол, дакранацца да абразоў, свечак, лампадак, даіць кароў.² Толькі пасля рытуальнага ачышчэння павітуха мела права ісці прымаць наступнага нованароджанага, а парадзіха магла вярнуцца да штодзённага жыцця. За падобнымі ўяўленнямі бачыцца вера ў існаванне іншага свету, нябачнага для фізічнага вока, але цесна звязанага з чалавекам. Гэты свет напоўнены асаблівым і таямнічым жыццём, дзеяннем і рухам. Жывы, населены самымі рознымі істотамі і сіламі, ён даў прытулак і тым, каго народная культура трапна называе «нячыстай сілай», «нячыстым духам». Менавіта яны нібыта прыцягваліся пралітай крывёю, у тым ліку родавай. Вось чаму першыя дзевяць дзён пасля родаў лічыліся для парадзіхі небяспечнымі: жанчына магла трапіць пад уздзеянне варожай сілы. Каб не дапусціць пагрозлівых вынікаў тае з'явы, і праводзіўся мэтанакіраваны абрад ачышчэння парадзіхі і бабкі-павітухі. Яшчэ ў беларусаў захаваўся звычай ліць вадку на «зліўках» не на далоні, а на тыльны бок рук, якія падчас родаў дакраналіся ўнутранай поласці парадзіхі і дагэтуль лічыліся нячыстымі.

Ачышчэнне новароджанага ўваходзіла ў старажытныя рытуалы, прызвання ачысціць і далучыць дзіця да сям'і, праваслаўнай, каталіцкай ці уніяцкай веры. Вада і ручнік зноў заставаліся неадменнымі атрыбутамі яго асноўных рытуалаў. Яны разглядаліся сімваламі ачышчэння абодвух планаў быцця — духоўнага і фізічнага, залежных і ўплываючых адзін на аднаго. Напэўна, праводзячы абрад ачышчэння, нашы далёкія продкі трымаліся пераканання, што першаасновай здароўя з'яўлялася чысціня маральная і што толькі гігіенай духа можна было дасягнуць сапраўднай гігіены цела.

Мелі месца і заклінальныя абрады, павінныя садзейнічаць шчасцю, здароўю, багаццю нованароджанага і яго сям'і. Перш чым вымавіць пажаданні, павітуха накрывалася тканінай. У Полацкім павеце, напрыклад, паставіўшы на стол кашу, бабка накідвала на сябе хустку, падыходзіла да стала, становілася на лаўку і казалася добразычлівыя пажаданні немаўляці. Адначасова тры разы паварочвалася на месцы, а потым саскоквала на падлогу. Затым надзявала на галаву намітку, падораную ёй парадзіхай, і пачынала падскокваць сярод хаты, прыгаворваючы: «Радзі, Божа, у маіх унучкаў жыта, пшаніцу і ўсякую пашніцу. Дай, Божа, сколькі ў гэтай хаце сучкоў, каб у маіх унучкоў столькі было дзіцючкоў, а сколькі дзірачак, каб столькі дзевачак!»² .

Такім чынам замовам надавалася «абарончая» функцыя і вылучалася галоўная дзеючая асоба абраду – павітуха, якая мела высокае іерархічнае становішча сярод прысутных.

Самым галоўным пры радзінах было зрабіць іх таемнымі, каб пра гэта ніхто не ведаў. Таму павітуха запрашалася толькі ў той момант, калі ў парадзіхі пачыналіся ўжо схваткі.

У першую чаргу пасля прыходу бабкі для паскарэння родаў з боку парадзіхі было здыманне кольцаў, завушніц, расплятанне касы, расшпіленне гузікаў і г.д. Роля павітухі зводзілася да таго, што яна разглажвала паясніцу парадзісе, расцірала живот дравесным маслам. Пры гэтым яна ўвесь час хрысцілася. Пры кожнай схватцы яна накрывала живот, каб “не выйшла астуды”, сачыла праз похву за рухам дзіцяці і пасля адыходу каляплодных водаў прыгаворвала прыкладна наступныя словы: “Ну, падужай, падужай, вось ужо на варотах стаіць!”, “Ну, дзякуй Богу, фарбы паказаліся, зараз па мокраму лепей пойдзе”. Вельмі распаўсюджаны быў прыём для ўзмацнення патуг парадзіхі – гэта дзьмуць у пустую шклянку, а таксама хадзіць па хаце ці вакол стала. Гэта рабілася, каб дзіця “не застаялася” і “расхадзілася” ўсе члены парадзіхі. Калі ўжо паказвалася галоўка дзіцяці, бабка клала парадзіху на ложак і прыгаворвала: “Паддай яшчэ трошкі сілы”. Яшчэ вельмі часта ўжываўся прыём, калі перакідвалі вяроўку праз балку столі. Жанчына павінна была трымацца за яе, а пяткамі ўпірацца ў ложак ці пол хаты— трымацца ў паўвісячым становішчы. Гэта, на погляд бабкі, рабілася дзеля таго, каб дзіця цягнулася да зямлі, як і кожная яе рэч. Асабліва гэта рэкамендавалася тады, калі ўжо паказвалася галоўка дзіцяці. Яшчэ ў гэты момант добра было скаціць ваду з першага яйка, якое знесла курыца, ці з трох іншых яек. Гэта тлумачылася тым, што як не трымаецца яйка ў курыцы, каб так не ляжала бы дзіцё Хрыстова ва ўлонне мацеры.

Акрамя гэтага самым галоўным і неабходным было чытаць замовы. На Беларусі самымі распаўсюджанымі былі замовы “На добрыя роды” ці “Пры родах”.

Вось некалькі прыкладаў гэтых замоў.

На добрыя роды

1. Госпаду Богу памялюся, Прачыстай матцы пакланюся. Ішоў Гасподзь Бог Ісус Хрыстос з нябес, за ім Прачыстая матка ішла, у правай руцэ залатыя ключы нясла. Сустракая Гасподзь Бог Ісус Хрыстос з нябес:

- Куды ты, маць Прачыстая, ідзеш?

- Іду я парадніцу адведаці і младзенца з жывата выпускаці. Ці ты ж, младзенец ці младзенка – пара табе з жывата выхадзіці, парадніцы кроў разліці.

Прашу я цябе, Прачыстая маць, к сабе на помач з сваёй правай рукою.

2. Чараз поле чыстае, чараз мора быстрае шла маць Прачыстая. Там яна траўку рвала, вадзіцу брала, рабу божую Ганну ўсё цела падмывала і ў мора спускала.

Як па мору вадзіца разыходзіцца, так штоб у раб божай Ганны косці разыходзіліся. Я не знаю, сам Гасподзь Бог знае і нам памагае. Я з словам – Гасподзь з помаччу і Святым Духам.

3. Ішоў са Гасподзі з небяса, згубіў залатыя ключы з-пад паяса. Мацер Божая ішла, залатыя ключы знайшла. Замкі, атапрыцця, царскія вароты, атварыцця, паясы, развяжыцця, раба божая (імя), з дзіцёнкам разлучыцця.

4. Госпаду Богу памалюся, святой Прачыстай Божай маці пакланюся. Я словамі – Бог з помаччу рабе божай Ганне роды адкрываці.

Залатыя ключыкі, адамкніцця, вы, царскія вароты, адчыніцця. А ты, ангёл, не ляжы, ножкамі папіхайся, даверху дабірайся.

Пры родах

Стану я возля акенца проціў яснага сонца, тудой ідзе маць Прачыстая з утрэні-абедні з яркімі свячамі, залатымі ключамі. Яркія свечы запалівала, залатыя замкі адмыкала, царскія вароты адкрывала, на абедню паступала, матку ўмаўляла, на места ставіла, у гэтай рабы божай нарады займала. Амінь.

Парадзісе

Божа маці, прыйдзі мяне ратаваці, маё цела распрастаці, мае жылкі выпраўляці.

* * *

Сячыся, рубайся, і на еты свет, младзеньца, яўляйся.3

Таксама давалася парада самому нараджэнцу ў выглядзе прыкладна такіх слоў: “А ты, ангёл, не ляжы, ножкамі папіхайся, даверху дабірайся”.

У зімовы час парадзіху звычайна выводзілі ў сені хаты, каб было халадней, ці клалі ёй на живот снег. Гэта тлумачылася тым, як казалі бабкі-павітухі, што ад спякоты ў жанчыны ўсё ўздута, і таму Бог ёй не дае.

Вясковымі павітухамі заўсёды былі пажылыя жанчыны, часцей за ўсё ўдовы. У іх не павінна было быць грахоў, чорных вачэй, злога характара і цяжкай рукі.

Павітуха заўсёды, асабліва ў тых, хто нараджаў ужо шмат разоў, абавязкова павінна была быць да сканчэння родаў, каб перавязать пупавіну, вымыць немаўлятка і парадзіху ў лазні. Пупавіна звычайна перавязвалася суровай ніткаю ці пасмаю ільна, часцей за ўсё разам з валасамі з правай касы маці, каб дзіця было ўсё жыццё побач з ёю. Перарэзвалася пупавіна (у дзяўчатак на грабенцы, каб добра прала, а ў хлопчыкаў на тапары, каб добра валодаў ім) нажом ці нажніцамі і змазвалася дравесным маслам.

Дзіцячае месца заўсёды добра абмытае і загорнутае ў анучку з кавалкам чорнага хлеба, яйкам ці цыбуляю зарывалася ў зямлю ў патаемным месцы, якое выбрала бабка, часцей за ўсё пад падлогай хаты каля печы і ў іншых месцах. Калі жадаюць, каб наступным быў хлопчык, то хаваюць паслед над святым кутом хаты на чардаку, а калі дзяўчынку, тады на чужым полі. Калі дзіцячае месца не хаваць тры дні, то лічылася, што дзяцей не будзе тры гады. Іншы раз клалі паслед пад галаву парадзіхі, каб у яе не балеў живот. У другіх выпадках кавалачак дзіцячага месца кідалі то ў канюшню, то на саху, то каля крамы ці царквы ў залежнасці ад таго, кім жадалі бачыць будучае дзіця (паляўнічым, пахарам, гандляром ці манахам).

Парадзісе ў канцы родаў бабка заўсёды падносіць хлеб, соль, гарэлку, квас, а тая жанчына павінна добра есці, каб узнавіць сілы, потым даюць усё, што ёсць у селяніна: пірагі, кашу, мяса, кіслую капусту, мед, агуркі, піва і г.д. З такімі прадуктамі харчавання прыходзяць павіншаваць парадзіху і аднавяскоўцы. Адмаўляцца ад іх па-вясковаму этыкету нельга.

З усяго вышэйсказанага можна зрабіць наступны вынік.

Галоўным эфектам лячэбнага абраду з'яўляецца ўключэнне абарончых механізмаў арганізма, пад уздзеяннем якіх адбываецца працэс радзін, бо рэзервы арганізма вельмі вялікія. Замовы перш за ўсё дзейнічаюць на нервовую сістэму, і бабка-павітуха дапамагае ўключыць уласныя абарончыя сілы.

Калі з увагай аднесціся да ўсяго станоўчага, што трымае ў сабе народная медыцына, а гэта і прыёмы ўнушэння, масаж, раслінныя лекавыя сродкі, светлыя ўяўленні і адносіны, пакінутыя нам мінулым народа да зямлі і прыроды, можна вызначыць яе мяккасць і чалавечнасць. Тое ж тычыцца цвёрдай веры ў панаванне і дапамогу духа, сардэчнасці павітух у іх адносінах да парадзіхі, будучага дзіцяці і іх родных. Усё гэта ўвогуле садзейнічала фізіялагічнасці працякання родаў, а таксама здароўю маці і дзіцяці. І гэта вельмі важны момант, таму што і ў наш час не лішне было б урачам-акушэрам павучыцца той цеплыні і клопату аб здароўі і маральным стане жанчын-парадзіх.

Літаратура

1. Замовы/ Уклад., сістэм. Тэкстаў, уступ. Арт. і камент. Г.А. Барташэвіч; Рэдкал.: А.С. Фядосік (гал. рэд.) і інш. – Мн.: Беларуская навука, 2000. – 597 с. – (БНТ: Беларус. нар. творчасць/НАН Беларусі. Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору).
2. Торэн М.Д. Русская народная медицина и психотерапия. – СПб. АОЗТ Издательство «Литера», 1996. – 496 с.
3. Фадзеева В.Я. Беларускі ручнік/ Афарм. І.А. Дзямкоўскага. – Мн.: Полымя,

1994. 327 с., іл.

4. Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография: [Перевод с нем. К.Д. Цивиной]. – М.: Наука, 1991. – 511 с.

5. Труды Этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исслед., собранные д. чл. П.П. Чубинским. – СПб: Тип. В. Киршбаума, 1877. – Т. 4: Обряды: родины, крестины, свадьба, похороны. Издан под наблюдением д.чл. Н.И. Костомарова. – 1877. – XXX, 713 с., 45 л. нот.

1 Чубинский П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. СПб.: Тип. В. Безобразова и Ко, 1877.- Т. 4, с. 15

2 Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография: [Перевод с нем. К.Д. Цивиной]. – М.: Наука, 1991, с. 325

2 Фадзеева В.Я. Беларускі ручнік/ Афарм. І.А. Дзямкоўскага. – Мн.: Полымя, 1994, с. 50

3 Замовы/ Уклад., сістэм. Тэкстаў, уступ. Арт. і камент. Г.А. Барташэвіч; Рэдкал.: А.С. Фядосік (гал. Рэд.) і інш. – Мн.: Беларуская навука, 2000. – 597 с. – (БНТ: Беларус. нар. творчасць/НАН Беларусі. Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору). С. 329-332